

MORALES ORTIZ, A. (2000): *Plutarco en España: Traducciones de Moralia en el siglo XVI*. Murcia: Universidad de Murcia, 374 p.

És cosa ben sabuda que les traduccions dels clàssics grecs i llatins constitueixen una mena de ‘fil vermell’ que ajuda a trenar la història, ranquejant i modestíssima, de l’Humanisme peninsular. L’estudi de les *litterae humaniores*, del Renaixement ençà, no va produir estudiosos i erudits de primera fila, per raons molt complexes, però que ja comencen a estar ben estudiades. (La visió de conjunt pot trobar-se a Luis Gil, *Panorama social del Humanismo español 1500-1800*, Madrid, Tecnos, 1997²; per a l’època que ens ocupa, cal citar J. López Rueda, *Helenistas españoles del siglo XVI*, Madrid, CSIC, 1973). En canvi, sí que es va comptar amb una nòmina de traductors prou digna, encara que no gaire espectacular.

La disposició del llibre d’A. Morales Ortiz resulta clara. La primera part, intitulada ‘Marco histórico’ (p. 21-97), analitza els ‘Primeros pasos en la teoría de la traducción’ —de primer, a la Roma clàssica; tot seguit, al llarg de l’Edat Mitjana; en el Quatrecento italià; i per fi, en l’Espanya dels segles XV i XVI. A continuació, Morales estudia la fortuna renaixentista de Plutarco, tant a Itàlia com a Espanya. La segona part (p. 99-185) és un recorregut per les traduccions ‘menors’ de les *Moralia* de Plutarco, tant les impreses com les que romangueren inèdites. Entre els autors de les primeres, hi figuren Diego de Astudillo, comerciant a Bruges, traductor dels *Coniugalia praecepta* i del *De cohibenda ira*, a partir de versions llatines; la traducció anònima (Valladolid 1538) del *De cupiditate divitiarum*; i Pedro Simón Abril, aquell modest mestre aragonès de lletres gregues i llatines, humanista excel·lent, que traduí 53 *Apotegmes* de Plutarco. Vénen després les traduccions que no arribaren a la impremta: així ens assabentem que Juan Páez de Castro, cronista de Carles V, teòleg de Trento i un dels organitzadors de la Biblioteca de l’Escorial, traduí el *De vitando aere alieno*; i que la Biblioteca Nacional custodia un manuscrit inèdit (Mss. 6365) que conté una traducció anònima del *De capienda ex inimicis utilitate*, que ha estat atribuïda amb versemblança al jesuïta Gaspar Hernández, el qual ocupà càrrecs d’importància dintre de la Companyia.

La tercera part, i la més important, de l’obra (p. 187-352) se centra en la figura de Diego Gracián de Alderete (1495-1584), un dels primers noms veritablement significatius en l’àmbit de la traducció en les terres hispàniques. Encara que la bibliografia a propòsit de Diego Gracián no és inexistent, suposo que hom en té prou, habitualment, de consultar la *Biblioteca de Traductores Españoles* de don Marcelino Menéndez y Pelayo (L’edició que tinc a les mans és la ‘Nacional’ de las *Obras Completas*, Madrid, CSIC, 1952; Diego Gracián hi ocupa les p. 177-91 del Tom II). Gra-

cián de Alderete fou estudiant de Humanitats a Flandes (a Lovaina, concretament), sota la tutela de Joan Lluís Vives; erasmista, es cartejà de manera ocasional amb el mestre de Rotterdam i amb altres humanistes cèlebres; corresponsal també de Juan de Valdés, el secretari poliglòt de personatges molt importants a la Cort (i fins i tot, de tant en tant, de l'Emperador); tots plegats l'afeixugaren de treball, no el deixaren dedicar-se prou a la traducció dels grecs, i el varen mantenir —això, almenys, és el que declara als seus corresponsals— en la misèria més negra. Un fill seu tingué un paper important en l'organització de la Biblioteca de l'Escorial, aquell mausoleu de llibres, fastuosos i difícilíssim d'aprofitar, que Felip II ubicà al cor dels seus reialmes; un altre, més conegut, fou col·laborador i confessor de santa Teresa; però després caigué en desgràcia, fou expulsat de l'orde carmelità i morí a Brussel·les, desterrat. Una família típica d'intel·lectuals del segle XVI espanyol, com es pot veure. A despit de tot, Gracián de Alderete fou un traductor molt prolífic, encara que no sempre curós. Entre els autors clàssics que va traduir —complets o, sovint, de manera parcial— cal comptar-hi Plutarc, Isòcrates, l'historiador Dió, Agapet (un escriptor de l'època de Justinià), Xenofont, Tucídides, Onesandre (tractadista *de re militari*); entre els cristians, sant Gregori i sant Basili el Gran; i, encara, entre els moderns, resums d'autors francesos com Langeay i Froissart, el gran cronista del segle XIV. De Plutarc, concretament, publicà la versió dels *Apophthegmata* (el 1533, a Alcalá de Henares, en la impremta de Juan de Eguia); el 1548, trenta dos opuscles de les anomenades *Moralia* (també a Alcalá, a càrrec de Juan de Brocar); la reedició de Salamanca (el 1571, en la impremta de Alejandro de Cánova) hi afegí vuit opuscles més. Una nòmina tan extensa com variada, que dibuixaria una imatge, fascinant i ucronica, d'un traductor professional *avant la lettre* —si no sabéssim, per la seva pròpia correspondència, que el secretari Gracián tant sols era un buròcrata subaltern de l'Espanya dels Àustries (al servei, durant bona part de la seva vida, d'un bisbe de Zamora), i que necessitava trobar en la traducció un complement als seus ingressos, sempre massa magres per mantenir una família molt nombrosa.

La nòmina dels estudiosos dels traductors humanistes del segle XVI hispànic —i de Diego Gracián en particular— és força nodrida: Sánchez Lasso de la Vega (1962), Antonio Bravo (1977), G. Morcho (1987), J. García López (1990), J. Bergua (1996)... Recolzant-se en tots ells, A. Morales pot estudiar minuciosament les similituds i diferències amb les versions llatines de Francesco Filelfo, R. Regio i Erasme de Rotterdam, que el secretari Gracián tingué certament molt en compte per a portar a bon terme la seva tasca —fins i tot més que l'original grec, segons la majoria de crítics, sempre malèvols. Morales arriba a una sèrie de conclusions filològiques força versemblants: que el text que Diego Gracián consultà fou —com ja es donava per suposat— el de l'*editio princeps*, l'Aldina (Venècia 1509); que, a banda de les traduccions llatines a càrrec de mans molt diverses, aplegades per M. Vasconanus en un sol volum, editat a París el 1544, Gracián en consultà també d'altres, no sempre fàcils d'identificar; en canvi, no sembla que tingués a la vista traduccions en altres llengües vernacles — que, de tota manera, eren força infreqüents, encara. La seva dependència del treball d'Erasme és enorme; i això no li fa pas cap mal, al contrari. Morales (com sol ocórrer) s'ha 'enamorat' una mica del seu autor i el defensa de retrets, com ara l'escassa fidelitat de moltes traduccions i uns coneixements de grec tirant a mediocres, que, en realitat, estan ben fonamentats. Aquesta actitud resulta simpàtica, naturalment; però no té la mateixa força de convicció en tots els casos.

Ocupar-se d'aquests boirosos avantpassats no té per què ésser (almenys des del meu punt de vista; això no vol dir, doncs, que no ho sigui, més d'una vegada) una pèrdua de temps ni, menys encara, un acte de xovinisme cultural; ha d'ésser, això sí, un exercici de reflexió, ben necessària, sobre les hipoteques i condicionaments que han llastat i afeixugat, al llarg de la història, el ple desenvolupament de l'Humanisme en les diverses llengües i cultures de la Península ibèrica. No gosaria pas dir que, com afirma un cert tòpic, això sigui penyora d'un futur menys mediocre; però, a banda que constitueix un exercici de *pietas*, es tracta d'una feina que es justifica, penso, per ella mateixa.